

GYERMEKI ÉS FELNŐTT EMLÉKEZET A RENDSZER- VÁLTÁSKOR

Szegő János interjúja Szilágyi Ákossal

A huszadik századi magyar emlékezetkultúrában két olyan konszenzusos traumatikus időpillanat van, amire az akkori gyerekek élesen emlékeznek. Az egyik ilyen traumaidő 1944, a másik pedig, amely egyszerre volt katarzisz és trauma, 1956. Neked például összeáll, és ha igen, miképpen áll össze 1956 gyerekszemmel?

1956-ban hat éves voltam, első elemista, épp csak kezdtem iskolába járni, amikor kizökkent sarkaiból a világ, még az én gyermeki kisvilágom is. Október 24-én ugyanis, ezt persze csak ma tudom, hogy október 24-én, mit tudtam én akkor, hatévesen, hanyadika van, amikor reggel nekifogtam, hogy nagy keservesen befűzzem – akkor már egyedül – magas szárú cipőmet, valahonnan messziről – a város szélén, Zuglóban laktunk

– furcsa dörgés hallatszott – azt sem tudtam, hogy ez ágyúlövés vagy fegyverropogás hangja – és a felnőttek egyszer csak leintettek: „nem mész te ma sehová, kisfiam!” Egyáltalán nem szerettem iskolába járni, a kikerülés a gyermekkor családi paradicsomából, a bezuhanás a még nagyon poroszos magyar iskolába, valóságos trauma volt számomra, a tiltás valahogy mégis felbosszantott, dühöngtem, sírtam, hogy én akkor is iskolába megyek, talán azt képzeltem, hogy történik valami érdekes és fontos, amiből kimaradok. A felnőttek sem mentek sehova, nem mentek munkába, mint rendszeren minden reggel, hanem a rádiót – egy kis Pajtás rádió volt ez, fenn, a konyhaszekrény tetején – hallgatták, nyugtalanul föl-alá járkálva, egymással vitatkozva a konyhában, amely a családi együttlét – három nemzedék lakott ebben a házban – fő színtere volt. Arany napok következtek ezután, számunkra, gyerekeknek. Számomra afféle kegyelmi idő, az „iskola-büntetés” felfüggesztése: pár hétre visszatérhettem gyermekkorom paradicsomi állapotába abból a másik, riasztóan idegen, kréta- és táblaszagú világból, csattogtatóra szótagolva-olvasás, a tenyeresek és körmösök, a vigyázzban állás és hátra tett kézzel vigyázzban ülés világából. 1956 gyerekkorom tetőpontja volt, maga a csoda. Persze, merőben „privát” értelemben, arról fogalmam sem volt, hogy mi történik. Képzeteim, érzéseim, hangulataim, sejtéseim persze voltak és éppen ezeknek köszönhetően vésődött érzékileg különös élességgel belém a kizökkent időnek a képe. Új szavak, nevek röpködtek körülöttem: „civiliek”, „ávósok”, „ruszvik”, „Nagy Imre”, „Maléter” – pontosabban „nagyimre”, mert a névalak számomra egyáltalán nem egy létező személy, pláne nem politikus vagy a magyar miniszterelnök neve volt, hanem egy mitikus lény neve, akinek mindenféle cselekedeteket, szándékokat tulajdonítottak, folyton vártak tőle valamit, reményekkel táplálták, kiábrándultak belőle, fogalmam sem volt róla, miért. Még azt sem tudtam teljes bizonyossággal, férfi-e ez a mitikus lény vagy inkább nő, őszintén szólva egy ideig nőnek gondoltam, és pedig azért, mert környezetemben nem volt „Imre” nevű ember, az „Imre” nevet ezért valahogy az „Irén”-nel kapcsoltam össze, afféle gyermeki etimológia volt ez, hogy a névnek „értelme” legyen. Mindenesetre nem a történetileg ismert események, felemelő vagy elborzasztó

utcai jelenetek képe vésődött emlékezetembe, ilyeneket közvetlenül egyáltalán nem láttam, hiszen a város permén, Zugló és Újpest határán laktunk, egy kertés családi házban, egyik nagybátyám járt be biciklivel a városba báméskodni – a kószáló, csellengő, báméskodó alakja a modern nagyváros jellegzetes alakja, és ott van minden utcai felfordulásnál, 1956 utcai is tele voltak báméskodókkal –, ő hozta aztán a híreket, főleg rémhíreket, persze, olyanokat mondjuk, hogy egy „civilt” tévedésből „ávósnak” néztek, mert sárga színű cipőt viselt, amelyet állítólag az ávósok, és „fellógatta” a tömeg. Borzongva hallgattam ezeket a történeteket, de épp csak kicsivel tűntek valóságosabbnak a Grimm-meséknél, hiszen azokat is egészen valóságosaknak képzeltem. Még csak az utcára sem szökhettem ki, nemcsak mert nem engedtek, hanem mert nálunk egyszerűen nem volt utca. A Körvasútsoron laktunk, a kertés házak előtt csak járda volt, amit egy gondozatlan vadvirágos mező választott el a töltéstől és a sínektől, amelyeken a környék összes lakója, semmibe véve a tiltást jelző táblát, átbetorkált a másik oldalra, Újpestre, ahol a piac volt meg a boltok. Viszont az életnek új színterei jelentek meg a családi házban, mindenekelőtt a pince: mi, gyerekek a pincében aludtunk, amelyet az akkor alig egy évtizede befejeződött világháború, főleg az „ostrom” tapasztalatával felvértezett felnőttek – nagyszüleim kivételével csupa huszonéves fiatalember – homokszáncsal vettek körül arra az esetre, ha né tán becsapódás vagy lövés érné a házat, ami majdnem bekövetkezett: éjszaka a Körvasútsoron is volt lövöldözés, néha az ablakot is betörte egy-egy eltévedt puskagolyó, állítólag az „újpesti cigányok” lövöldöztek – gyermekkorom mítikus lényei, akikkel a nagymama ijesztgetett, Isten bocsássa meg neki, hogy ha rossz leszek, ők visznek el majd, és amikor néha feltűntek az Ilosvai Selymes utcában ezek a tarka-barka ruhákba öltözött, számomra idegen külsejű emberek, akkor a vál-lukra kanyarított nagy batyukban rugdalózó rossz gyerekeket képzeltem –, egyszer pedig a Körvasútsorral szemben az újpesti oldalon – az akkor újra megnyílt Széchényi mozi, a „Szecska” körül – felsorakozott szovjet tankok ágyúcsöve is házuk felé fordult, lövésre készen vagy csak fenyegetőleg, mert a félnótás Pracker bácsi a szomszédból odahasalt a töltéshez és leadott egy

sorozatot a tankokra, többet nem tudott leadni, mert a környékről utána iramodó férfiak lerángatták a töltésről. Az én emlékezetembe nem a történelem, hanem a felfordult hétköznapi világ vésődött be élesen, az egészen apró, érzéki benyomások – ízek, szagok – a fűtéshez szerzett forgács illata, a tejporból készült tej új íze, a mécsesek szaga –, új, idegen szavak, nevek, helyzetek, gesztusok –, mágikus erővel, ahogyan általában a gyermekkor emlékei, csak talán a szokásosnál is élesebben vagy intenzívebben. Valamilyen drámai, de egyszersmind ünnepi, karneváli jellege volt ennek a két hétnak. Mintha felfüggesztették volna az élet szokásos menetét: mint már mondtam, a felnőttek egész nap otthon voltak, mintha vasárnap lett volna, egymásnak adták a kilincset az ismerősök, rokonok, szomszédok – olyan volt a házuk, mint egy átjáróház –, éjszakánként le kellett mennünk a pincébe, legalábbis mi, gyerekek ott aludtunk – akkor négyen voltunk, én, hat évemmel a legidősebb –, és ez is pompás volt, ahogy nagyon kedvemre való volt az örökös áramszünet, a mécsesek és gyertyák imbolygó fénye, ha beesteledett. Mindenki a rádióon lógott, híreket hozott és vitt, találgatta, mi lesz ebből, a felnőttek végeláthatatlanul kártyáztak, néha zsákmányszerző útra indultak a városba, kenyeret, élelmiszert próbáltak szerezni, kalanddá vált a leghétköznapibb esemény is, ünneppé az élet, és ezt nagyon élveztem. A szabadság, méghozzá nem a politikai, hanem a szaturnáliák szabadságának légköre volt ez, megszűnt mindenfajta kényszer – munkakényszer, iskola-kényszer, alvási-lefekvés kényszer – anélkül, hogy mindez átment volna a mindennapiságot szintén megtörő háborús állapotok borzalmaiba, igazi nélkülözésbe, éhezésbe, félelembe, bár persze ennek árnyéka azért szüntelenül ott imbolygott a fejünk fölött, a felnőttek számára – a világháború közeli tapasztalatával hátuk mögött – nyomasztóan, szorongatóan, a gyerekek számára legfeljebb sejtelemként. Csodálatosan éreztem magam ezekben a napokban vagy hetekben, aminek nyilvánvalóan semmi köze nem volt a politikához, egyszerűen mert az élet ünneppé és játékká vált számomra, még a felnőttek és gyerekek közötti határok is megszűntek vagy legalábbis elmosódtak: valamiképpen mindenki egy helyre került, egymás mellé került és a mindennapi életben a családi, szomszédosági vagy barátságai

kapcsolatokban inkább a segítőkészség, az együttműködés, mint a fenyegetés vagy a bosszú szelleme uralkodott, bár – általam akkor egyáltalán nem érzékelt módon – a legkülönfélébb eredetű félelmek is ott gomolyogtak a fejekben és szívekben ezekben a napokban. Egyetlen embert láttam igazán félni, egy menekülő embert, Pál bácsit a szomszéd házból, aki a halálos félelem halotti sápadtságával és feldúltságával arcán, zihálva rontott be házukba, könyörögve, hogy bújtassuk el, mert üldözik, ma sem tudom, kik jöttek érte, kik akarták elvinni és miért – a felkelők vagy a karhatalmisták –, mert arra nem emlékszem, hogy november 4. előtt vagy után történt a dolog. A környékünkön egyetlen fegyveres felkelő volt, Német bácsi, a szenesember, alvilági figura, aki úgy járt be a városba, vállán géppisztollyal, mint aki munkába megy, hogy aztán ez a munka miben állt, nem tudom, tény, hogy nála jó pénzért mindent be lehetett szerezni. Forradalmi időkben köztudomásúlag felszínre jön az alvilág, és nem mindig könnyű elválasztani a fegyveres civil felkelőt a fosztogató fegyveres banditától. Emlékszem, egyszer éppen borjúhúst hozott, a konyhában álltunk, valamit keresett a zsebében és a revolverébe akadhatott a keze, mert kitette az asztalra, miközben kedélyesen a nagyapámra vigyorgott: „Na, ezzel, ha akarnám, még magát is megfingathatnám, mi, tata?” De a szenesember mellett ott volt az apám barátja, a vele egyidős – akkor huszonnyolc évesek voltak mindketten – Sárlos bácsi, szintén a Körvasútsorról, ahol mi is laktunk – később, a rendszerváltás éveiben Andrew Sarlosként megismert kanadai üzletember –, aki nagypolgári származása ellenére szép karriert csinált a pártállamban, és aki – ki tudja, honnan szerzett – gépkocsival egy éjszaka megállt a házuk előtt, hogy rábeszélje szüleimet: disszidálnak együtt, de ők a három gyerek nélkül – Bandi bácsi azt mondta, minket majd utólag visznek ki – nem akartak menni. Nekem csak apai nagyapám disszidált akkor, ő is csak pár hónapra, anynyira hazavágyott, hogy az első hullámmal „viszadisszidált” Bécsből.

Ellentétben 1944-gyel és 1956-tal, a rendszerváltás lassabb, és, hálsten, vér nélküli folyamatáról mintha tompább, foltszerűbb lenne a gyermekemlékezet. Léteznek ugyan éles, konkrét, nemzedéki identitást igazoló közös emlék-

képek, ez nyilván összefügg a jóval nagyobb medialitással is. Tankokra és ostromra mindenestre könnyebb – még ha közben rettenetes is – élesen emlékezni, mint MDF-piacra vagy a négyigenes népszavazásra.

A gyermekemlékezetnek mi marad meg a történelemből?

A gyermeki tudat a történelmet nem mint történelmet „rögzíti”, nem a történelmi események – pontosabban: nem értelmezések, nem conceptusok, konstrukciók – nyomódnak le a gyermeki emlékezetben, avagy hát – másként fogalmazva – a lenyomódás módja nem történelmi, hanem mágikus: a mindennapi élet szereplői, nevek, szavak, tárgyak, szagok, ízek, természeti jelenségek, politikai vagy történelmi események között ebben a tudatban nincs minőségi különbség, nincs fontossági sorrend, ugyanabba a sorba tartoznak, ahogy hiányzik ebből a tudatból a jelentésadási és általánosítási kényszer is. A világ minden érzékileg megtapasztalható és elképzelhető eleven lényé és zajló eseményé, a legparányibb is, mágikus módon létezik ebben a tudatban, nem szorul rá arra, hogy értelmezzék, a gyermek nem kérdez rá erre a létezésre, nem kérdez rá a szavak, jelenségek értelmére, neki elég, hogy ezek léteznek, mint világot alkotó vagy a világban ható titokzatos erők. Ebben az értelemben a történelmi megrázkódtatások csak különösen felfokozzák, aktívvá és intenzívvé teszik a gyermeki világérzékelésnek és emlékezetnek ezt a mágikus jellegét, amennyiben a mindennapi rutin megtörése, a rendtelenség, a megszokottól való eltérés általában felfokozza az érzéki benyomásokat, kitágítja a személyes tudatot. Szóval nincsen itt történelem, hanem mítosz és mágia van, nagyjából úgy, mint az archaikus világállapotban. Csak később, amikor felnőttként idézzük fel gyerekkorunknak ezeket az emlékeit, kezdjük átértelmezni, megkonstruálni őket, fedezzük fel ezekben a tükörcserepekben a korabeli történelem viszsztatükröződését, de akkor és ott, a gyerek számára ez a történelem nem létezik, mindaz, amit lát, hall, megízlel, megtapint, ugyanannak a mágikusan működő világnak az eleme és egy történelmileg tökéletesen érdektelen mozzanatnak ezerszer nagyobb jelentősége lehet ebben a gyermek mágikus képzeletében, mint az esetleg a

szeme előtt zajló történelmi horderejű eseménynek. Ebből, de csakis ebből a szempontból szerintem nincs érdemi különbség a traumatikus és a nem-traumatikus történelmi eseményeknek a gyermeki képzeletben és emlékezetben való „le nyomódása” között: ez is, az is mágikus. Amiben lehet különbség az 1956-os „traumatikus” és az 1989-es „nem-traumatikus” történelem gyermeki megtapasztalásában és emlékezetében, az döntően két dolog: az egyik a történetileg strukturált modern emlékezet megtörése vagy inkább szétporladása a történelem „képbe kerülése”, a történelem „reálidőben” való televíziós közvetítése következtében, amit önmagában is jól mutat, hogy a rendszerváltásnak nemcsak a gyermeki, hanem a társadalmi képzeletben sincsenek – helyesebben: alig vannak – emblematikus képződményei, jelképes színterei, névalakjai, vagyis hogy a „történelmi időnek” ez a képe elmosódott, kirajzolatlan. Ennek az az oka, hogy nem a fogalmi-textuális, hanem a mágikus-rituális emlékezetben jelenik meg, nem valamilyen fogalmi konceptus képeként, hanem a képernyő cirkuláló képfolyamában, amelynek képződményei éppoly kevésbé szilárdulnak meg, mint a tenger partot ostromló, egymást üldöző hullámai. A történelemnek ez a mediatizációja azonban olyan újdonság, amely bizonyos fokig egybemossa azt a kettősséget – a mágikus gyermeki emlékezet és az ideologikus-történelmi felnőtt emlékezet kettősségét –, amely a textuális emlékezet uralma alatt, a modernitásban még jól kivételően megvolt: mindinkább a felnőtt társadalom is mágikusan – pontosabban: kvázi-mágikusan – érzékeli a történelmet, ami azonban – ellentétben a gyermek mágikus érzékelésmódjával – a felnőtt emlékezetben nem hagy mély, eleven nyomot és így a totális felejtéssel azonos. A spektakulum társadalmát meghatározó totális képhatalom a társadalom összes szereplőjét nézővé, minden eseményét néznivalóvá alakítja át, és így módon a modern, ideologikusan konstruált, textusokban és konceptusokban rögzült történeti emlékezet alakzatainak folyamatos újratermelése és besulykolása helyett minden pillanatról pillanatra folyamatosan rögzített alakzat cseppfolyóssá válik és szétfoszlik. Ahogy Kafka írja egy helyütt: „semmi, csak kép – teljes a feledés”. A másik oldalon viszont teljes a mágia, mármint a

képmágia. Egykoron, a rendszerváltással egyidejűleg elhunyt Vilém Flussernek, a szellemes médiafilozófusnak voltak erről a mélyreható változásról ragyogó elemzései. De ki emlékszik már erre? Állítom, hogy az egész magyar – és külön-külön minden rendszerváltó kelet-európai – társadalomra is érvényes az, amit a gyerekelemlekezetéről mondtál, mert az elmosódottság, töredezettség elsősorban nem abból fakad, hogy 1956-tal ellentétben 1989-ben az események nem öltöttek véresen drámai jelleget – ettől még mind a mágikus gyermeki, mind a felnőtt történeti emlékezet nagyszerűen működhetne –, hanem abból, hogy ez az eseménysor már a Kelet-Európában is a spektakulum társadalmának nézői előtt pergett és tűnt el a képek áradó bőségében és a képfolyamban mintegy feloldódó társadalmi tudatban. Bizonyos értelemben 1956, egy tőlünk több mint fél évszázaddal korábbi esemény még ma is élesebb körvonalakkal áll elő emlékezetünkben, mint a húsz évvel ezelőtti rendszerváltás eseménysora. Ezen túlmenően – és ez lenne a különbségek másik oka – a gyermeki emlékezetben mutatkozó különbség 1956 és 1989 között szerintem nem abban van, hogy az egyikre könnyebb emlékezni, mert a véres történelmi megrázkódtatások mélyebb nyomot hagytak a gyermeki emlékezetben – már-már azt mondanám: mélyebb sebet ejtettek rajta –, mint a békés átmenet, hanem abban áll, hogy a megrázkódtatás a rendszerváltáskor nem jelentett szakadást a mindennapi élet folytonosságában: sehol nem állt le a munka, nem zártak be a boltok, nem lépett fel áruhiány, sőt épp ellenkezőleg, soha nem látott árubőség vette kezdetét. A mindennapi élet folyamatának megszakadása 1956-ban és megszakítatlan folytonossága 1989-ben valóban különbséget jelez a világ gyermeki érzékelésmódjában, de ennek vajmi csekély köze van a történelem „anyagának” minőségéhez, mert a mágikus gyermeki emlékezetben a történelem *mint történelem* semmiféle kitüntetett szerepet nem játszik, a rendkívüliség, drámaiság, karneváliság különös atmoszféráját pedig nem rettentő, szokatlan, nem-hétköznapi események látványosságai, hanem a hétköznapiság megszakadása hozza létre, és ilyen szakadás 1989-ben valóban nem következett be. A rendszer nem összeomlott, hanem csöndben kimúlt, vagy átválto-

zott államszocialista módon korlátozott fogyasztói társadalomból kapitalista piaci módon totális fogyasztói társadalommá. Első körben legalábbis azt hitette el magával a magyar társadalom, hogy mindössze fogyasztásban kell utolérnie a fejlett nyugati társadalmakat, versenyképességben, termelékenységben, teljesítőképességben nem. 1956 karneváli atmoszférájából, vészterhes drámaiságából a rendszerváltás során egyesgyedül az úgynevezett taxisblokádnak napjai idéztek föl valamit, igaz, ez az 1956-os „fíling” is valószínűleg csak azok számára létezett, akik ismerték ezt az atmoszférát, például azért, mert 1956-ot gyerekeikkel vagy felnőtként átélték, de már az ő gyerekeikben – például benneteket – aligha idézhette fel ezt a hangulatot és aligha hagyhatott mélyebb érzelmi nyomot ez a pár napos „rendkívüli világállapot”.

Mintha a rendszerváltás tájkán a gyerekek hirtelen felnőttek volna, a felnőttek pedig elkezdhettek infantilisabbak, magyarán szabadak lenni. Te hasonlóan látod ezt?

Nem osztom, hogy az infantilizmus és a szabadság egy tőről fakadnának, az infantilizmust én inkább regresszióknak tekintem, a szabadságtól való meneküléssel kapcsolom össze, ami a modern társadalmakban tömeges és korántsem új jelenség. E tekintetben vajmi csekély különbséget látok a polgári értelemben szabad nyugat-európai és az ekkor szabaddá vált kelet-európai társadalmak felnőttei között, csak úgy mint felnőttek és gyerekek között. Talán volt egy pillanat a rendszerváltás idején, amikor a kelet-európai felnőttek önfeledtebben, kiséhezettebben vetették magukat a fogyasztói tömegkultúra ezer bővíjára, gyerekesebben élvezték a regresszió örömeit, és innen adódik az a látszat, hogy a gyerekek, akik beleszülettek ebbe a világba, higadtabbak, felnőttebbek voltak, mint szüleik. De ez, ha volt egyáltalán, akkor csak múló epizód lehetett. Az infantilizálódás intenzitása és tömegessége – hála a mindent felhabzsoló és saját képére formáló mediatisztált tömegkultúrának, hála a spektakulum és a szimuláció egyetemességének – minden korábbi mértéket felülmúl, valószínűleg Kelet-Európában inkább, mint Nyugaton. Ez pedig éppen a szabadság visszaszorulását, a sza-

badságtól való menekülés fokozódását mutatja. Akkor és ott nem volt ennyire rossz a helyzet. A játékoság, a könnyedség, a merevség, keménység, tekintélyelvű komolyság elutasítása nem feltétlenül azonos az infantilizmussal, sőt kéz a kézben jár a szabadsággal. Saját nemzedékem – a hatvannyolcas nemzedék – esetében például nem is infantilizálódásról beszélnek, hanem annak az autoriter felnőtt-szerepnek, felnőtt-habitusnak a tömeges elutasításáról, amelyet az idősebb generáció képviselt, írt elő és kért számon rajta, az államszocializmus paternalista módon autoriter államának szigorával. A felnőtt-nem-akarás, a fennállóba belenőni-nem-akarás ebben az esetben nem infantilizmust, nem a szabadság előli menekülést jelentett, hanem, ellenkezőleg, az autonóm emberhez méltó szabadság felé fordulást, a szolgai módon függésben tartó autoriter felnőtttség tagadását, amelynek a játékoság, az érzéki öröm felszabadítása, a gyerekké válás képessége is részét képezte. Ez a nemzedéki habitus 1968 körül formálódott ki, nemcsak Magyarországon, hanem világszerte, tehát nem a rendszerváltás szülötte volt, sőt jórészt éppen ennek a nemzedéki habitusnak köszönhető a rendszerváltás vértelensége, hiszen ez a nemzedék kezdeményezte és bizonyította le az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásait, elég futó pillantást vetni az arcokra a tárgyalóasztal körül – a pártállami nómenklatúrát képviselők megkövült, néma „felnőtt-arcára” egyfelől és az autoriter felnőtttség merevségét és komorságát nem ismerő ellenzékiek metakommunikatív eleven, vidám arcára másfelől. Szóval, ebben az esetben szó sincs infantilizmusról, mint ahogy nem lenne helyes infantilizmusnak nevezni azt a módot, ahogyan ez a habituálisan liberális – vagy inkább libertárius – nemzedék a gyerekeit játékosan-szelíden szabadságra nevelte, pusztán azért, mert ebből a nevelésből organikusán hiányoztak a „fegyelmi társadalom” interiorizált represszív felnőttségének paternalista-autoriter mintái és normái. Nem véletlen, hogy az ilyen nevelést kapott gyerekek kamaszkodva gyakran éppen a normaszabó autoritás hiányát rótták fel szüleiknek, azt, hogy nem volt mi ellen lázadniuk. Talán ez látszik infantilizmusnak – az egyoldalú, represszív komolyság, az idomítás hiánya, amely a gyerekek kamaszkori ellenállását és lázadását annyira megnehezítette – mi ellen, ha a szülői te-

kintély nem elnyomó hatalomként áll szemben a gyerekekkel? – vagy egészen torz és végzetes utakra terelte, mindenekelőtt a kábítószerzésre gondolok. Más kérdés a fogyasztói tömegkultúra infantilizáló hatása, amely az új, totális médiumoknak köszönhetően minden korábbihoz képest erőteljesebben érvényesült, de amely talán éppen ezt a hatvannyolcas nemzedéket kezdte ki legkevésbé.

Kertész Imre egyszer a Sorstalanság nyelvi modelljét úgy interpretálta, hogy ez a nyelvhasználat a mindenkori totalizáló, elembertelenítő és infantilizáló alakító diktatúrák működésmódját volt hivatott demonstrálni. A diktatúra és a szabadság infantilizmusa nagyon más szerkezetű. Mégis infantilizálnak tünik mindkettő.

Én kétféle infantilizmusról, a fegyelmi társadalom két eltérő típusának infantilizáló technikájáról beszélnék, és mindkettőről mint represszióról és regresszióról, egyszersmind tehát a szabadság, az emberi emancipáció tagadásáról, amely éppen lényé gyermeki oldalától fosztja meg az embert, amikor megfosztja a felnőtté autonómiájától. Nemcsak a gyámkodó – büntető-jutalmazó – állam infantilizál, hanem a fogyasztói tömegkultúra is: az agyimosott állami idióta és az agyimosott konzum-idióta között függésben-függeszkedésben, befolyásolhatóságban, irányíthatóságban, szellemi és erkölcsi önállóságban nem nagy a különbség, bár kétségkívül van különbség. Mit jelent az infantilizálódás? Menekülést a szabadság elől, felelősségelhárítást, szorongást és agressziót, türelmetlenséget, a frusztrációk szublimálására való felnőtt képesség hiányát stb. és nagyon nagy mértékben éppen a gyermekké levés, a játszani, örülni, ünnepelni tudás organikus hiányát, vagyis lelki, érzelmi, szellemi sivárságot: elsivárosodást, kiüresedést, a belső élelenség megszűnését, egyfajta elhalást. Az infantilizmus nemcsak a felnőtté hiányát, hanem a gyermeki halálát is jelenti.

A nálam egy nemzedékkel idősebbek (1982-es vagyok) sokkal önállóbban szocializálódtak, saját kortársaim zöménél azt látom, hogy intim, liberális, szabadabb nevelést kaptunk, a nálam fiatalabbak pedig már egy csomó technikai és kulturális vívmányt ké-

szent kaptak. Anélkül, hogy a „bezzeg az én időmben” hamis tudatú retorikája túllátalánosítaná az elemzést, annyi megállapítható, hogy az 1990 táján születettek már egészen máshogy szocializálódtak. Más gyerekkorba és más Magyarországra. Egyetemi tanárként te látsz ilyen vagy másmilyen generációs cezúrát?

Cezúrát csupán ott látok, ahol a modern társadalom életkori generációinak nemzedékek szerveződése véget ér, vagyis kezdetét veszi a „nemzedék nélküli”, igazi kulturális és politikai ellentéteket, meghasonlásokat, konfliktusokat nem ismerő generációk folyamatos hullámszása. A nemzedéket – Mannheim Károly nyomán – társadalmi-kulturális formációnak tekintem és megkülönböztetem az életkori generációtól, amely elsődlegesen vitális kategória és mindig létezett és létezni is fog. Egyedül a modern társadalomban töltődött meg a fiatalok és öregek közötti vitális különbség eszmei és kulturális tartalommal, amely a nemzedékek harcában fejeződött ki. Az új nemzedék nemcsak vitálisan került szembe a régivel, amely tapasztalatára, tekintélyére hivatkozva uralkodó helyzetben volt a társadalmi hierarchia minden szintjén, hanem társadalmilag is, amennyiben az „új” a modernitás fő értékévé és egyszersmind ideológiájává vált, a „rég” pedig előítéletként, maradiságként, a haladás gátjaként, miegyébként dicstelenült meg. Az ifjúkori vitalitás a haladás vértetébe öltözött, és az apák és fiúk ellentéte égető társadalmi problémák köré szerveződött. Ez a fajta nemzedéki formáció – sok egyéb modern formációval egyetemben – a posztmodern társadalmakban felbomlott, a régi értelemben vett nemzedéki ellentét pusztán vitális ellentétévé vált, az egymást követő generációknak már nem lehet sajátos nemzedéki arculata, mert nem létezik olyan új társadalmi problematika, amely mellett a fiatalok egységesen kötelezhetnének el magukat, és ez a lázadás, tiltakozás, újat akarás és újra szövetkezés közös habituális jegyeivel ruházná föl őket. Egyrészt mindenki „fiatal”, vagyis vitálisan erős, egészséges, kíméletlen, rámenős, sportos, szép, fitt, korszerű akar lenni, illetve „fiatalosnak” kell mutatkoznia, mert a versenypiac ezt követeli meg, különben alulmarad a versenyben, másrészt a fogyasztói társadalom tagjaként, az élvezeti cikkek és szolgáltatások fo-

gyasztójaként is minél tovább fiatal akar maradni, hogy minél tovább és minél intenzívebben vehesse ki részét ennek a mesterséges édenkertnek az örömeiből. A tényleges öregség egyfajta rokkantság vagy betegség: azt jelenti, hogy valaki mindkét értelemben – mint a versenypiac szereplője és mint fogyasztó is – összeomlott, és mint ilyen használhatatlan és működésképtelen, kikerül a körforgásból, helye a roncsstemetőben, az elfekvőben van. Öregnek nincsenek, illetve, ha vannak még itt-ott, ha nem értik meg, hogy öregnek lenni szégyenletes és értelmetlen dolog, akkor a maradvány, a társadalmi reszthi sorsára jutnak. Úgy kell nekik! Szóval, egyetlen generáció van ma, pontosabban az örökfiatalság varázsitalától megittasult individuumok vannak, közöttük pedig legfeljebb átmenetek, áttűnések, fokozati különbségek: nagyon fiatalok, őrlítően fiatalok, még-mindig-nagyon-fiatalok, mérsékeltten-fiatalok, szinte-még-fiatalok és így tovább. Én csak ilyen értelemben látok különbséget immár évtizedek óta az egyetemen az egymást váltó generációk között, de nemzedékeket nem látok. Az utolsó modern nemzedéki formáció szerintem a saját nemzedékem volt, az olykor „nagy generációnak” vagy hatvannyolcas generációnak nevezett korosztályi csoport, de már ennek a nemzedéknek sem volt ideje rá, hogy megöregedjen és eljártssza a tekintélyes idősebb nemzedék szerepét – a nemzedékké váláshoz és a nemzedéki harchoz ugyanis idő kell –, és így minden biológiai omlás és romlás ellenére, habituálisan fiatal maradt, nem „nőtt fel”, nem „tekintélyesedett meg”, még azoknak sem sikerült ez, akik pedig egyénileg esetleg – régi autoriter mintákat követve vagy alkatukból fakadóan – igyekeztek tekintélyessé válni. Nem véletlen, hogy az időben egymásra hullámzó fiatal generációkban föl sem merült ennek a nemzedéknek a „megdöntése” vagy a fellázadás ellene, hiszen nemzedéki értelemben soha nem került, és nem is kerülhetett uralomra az élet meghatározó színterein. Még a legkonzervatívabb színtér, a politikai is a legvegyesebb életkori összetételt mutatja ma, de össztársadalmi viszonylatban a mai huszon- és harmincévesek összehasonlíthatatlanul erősebb anyagi pozícióban vannak és lehetnek, mint a „nagy nemzedék” habituális fiataljai, vagyis a mai ötven-hatvanévesek.

Nemzedékemnek a legerősebb identitáslétesítő emlék minden bizonnyal Antall József miniszterelnök vasárnapi halála, a Walt Disney-matiné idején. Neked milyen emlékeid vannak arról a napról?

Egyáltalán semmilyen. Komolyan mondom. Arra sem emlékszem, hogy a halál napja vasárnapra esett, de elhiszem neked, ha mondod. Őszintén szólva nem is egészen értem, hogyan tölthet be ilyen identitásképző szerepet – már ha tényleg betölt – ez a miniszterelnöki halál a ti generációs gyermeki emlékezetetekben. Hiszen ez egyáltalán nem volt rendkívüli, országot-világot megrázkódttató, kulturális vagy politikai töresekkel indukáló halál. Ilyen megrázkódttató, cezúrát, korszakhatárt képző eseménnyé diktátorok vagy korszakot alkotó módon kormányzó nagy államférfiak halála szokott válni, márpedig – bármilyen távol állt is tőlem a megboldogult politikailag – Antall József kétségkívül demokrata volt – konzervatív demokrata –, és bármilyen fontos szerepet játszott is a demokratikus átalakulásban, mint az új demokrácia első miniszterelnöke, épp csak felbukkant a politikai életben. Emberileg bármilyen megrendítő volt is a halála, politikailag súlytalan volt, hiszen neki, mint politikusnak és államférfinak még arra sem volt ideje, hogy szert tegyen arra az elismertségre, tekintélyre, amellyel a politikában sok évtizedet eltöltött, sokáig kormányzó pártok politikai vezérei. Úgyhogy én sajnos nem tudom, miről beszélsz, hacsak nem a gyermeki és a felnőtt emlékezet különbségéről, vagyis arról, hogy ez az esemény miként nyomódott le merőben pszichés okokból egy akkor nyolc-tíz éves forma gyermek, és nem vagy alig nyomódott le egy felnőtt emlékeztében, mivel ebben az emlékeztében mély nyomot csak akkor hagyhatott volna, ha történelmi vagy legalábbis korfordító erejű politikai súlya lett volna, mint ahogyan nem volt. Bár demokráciában is ritkán fordul elő, hogy miniszterelnököket a váratlan vagy hosszan tartó betegségből következő halál vált le posztjukturól, ebben mégis semmi rendkívüli, csak diktátorokhoz fűződik a leváltathatatlanság, az isteni halhatatlanság tévképzete, és ezért lesz haláluk korszakforduló és történelmi megrázkódttatás – a parlamentáris demokráciákban a miniszterelnökök jönnek-mennek, a demokrácia azonban marad.